

sis var de næppe til at skelne fra mandlige lensmænd undtagen på det ene punkt, at de aldrig personligt drog i felten med lenets ryttere.

Det konkluderes, at de kvindelige lensmænd var et udtryk for standens, og specielt Rigsrådets, prioritering af personens placering i standen, så denne i nogle tilfælde var vigtigere end personens køn, og at dette var med til at få den adelsdominerede orden til at fungere så længe, som den gjorde. Det er troværdigt, men man kan dog bemærke, at andre adelsdominerede ordener også levede længe med væsentligt anderledes sociale og politiske institutioner. I det hele taget er konklusionerne forsigtige, og bør også være det i betragtning af, at der savnes en systematisk sammenligning med både de mandlige lensmænd og udenlandske forhold. Der mangler altså væsentlige analytiske mellemtrin for at få det fulde udbytte af den nye viden om de kvindelige lensmænd i de mere generelle sammenhænge, såvel når det gælder den danske adelsvælde som patriarkatets former. Bogen kalder dermed på ny forskning.

Det kan tilføjes, at bogen gør forlaget ære: smukt formgivet og illustreret, godt trykt, grundigt korrekturlæst og redigeret.

Gunner Lind

| BIRGIT LØGSTRUP: *Bundet af kønnet. Pigeliv på landet*, Gads Forlag, København 2022, 389 s., 349,95 kr.

Når 1700-tallets almindelige Danmarkshistorie skrives, sker det ofte bevidst eller ubevidst med mændene i centrum. Men uden at underkende betydningen af blinde vinkler hos generationer af mandlige historikere skyldes denne kønsmæssige skævhed væsentligst, at tiden var kønnet. Det var fortrinsvis mænd, som producerede de tekster, vi i dag bruger som kilder. Og teksterne rettede sig primært mod de dele af den offentlige sfære, som mændene dominerede.

At næsten alt i „historien om bondelandet Danmark“ handler om mænd, således som bagsideteksten på denne bog hævder, må imidlertid være en skarpvinkling fra forlagets salgsafdeling. For hvis det var tilfældet, havde bogen ikke kunnet skrives. For selv om den til dels bygger på nedslag i resultaterne af kildestudier i forfatterens lange og rige forskerkarriere, er der først og fremmest tale om en syntese baseret på den foreliggende faglitteratur. Dens mål er at beskrive, hvad vi i dag med rimelighed kan siges at vide om livsvilkårene for tjenestepiger på landet i 1700-tallets Danmark.

Fremstillingen er tematisk disponeret i syv dele, som omhandler henholdsvis de samfundsmæssige rammer (tro og øvrigheder, den fysiske omverden og husstanden), barndommen, tyendeforholdet, arbej-

det, særlige arbejdsopgaver (såsom spinding), fest og påklædning samt seksualitet. Man får ved læsningen et gribende indblik i tjenstepigens prekære livssituation, der ofte var præget af frygt for seksuelle overgreb, uønsket graviditet, farlige fødsler og den allestedsnærværende trussel om social stigmatisering. Gennem nedslag i en række enkeltsager kommer vi helt tæt på nogle kvindeskæbner, der langt bedre end den brede synteses mediantilgang formår at håndgribeliggøre den historiske virkelighed. Til gengæld kan vi sjældent vide, hvor repræsentativ f.eks. en sag om en lærers voldtægt af en tiårig skolepige var (s. 96ff.). For selv den mangeårige arkivar Birgit Løgstrup har ikke fundet andre tilsvarende sager.

Som i enhver syntese bliver det undertiden nødvendigt for forfatteren at kitte fremstillingen sammen med inddragelse af mere alment forhold, der ikke snævert knytter sig til emnet tjenstepiger. I den forbindelse svækkes dens fokus imidlertid undertiden, simpelthen fordi tjenstepigerne i mange af livets forhold delte kår med andre køn, aldersgrupper og samfundsklasser, eksempelvis med hensyn til skolegang og landsbylivets stærke sociale kontrol.

Til en syntese som denne bør der naturligvis ikke stilles krav om lange, argumenterende redegørelser, men enkelte steder forekommer den gengivne konventionelle kundskab så tvivlsom, at en vis eksplicit refleksion havde været på sin plads. Om barselskoners fremstilling i kirken fortæller Løgstrup eksempelvis (s. 69), at denne rituelle genindførelse i menigheden skyldtes, at de blev anset for urene efter fødslen, og det er da også et synspunkt, der er ofte gentaget i faglitteraturen. Men i betragtning af, at Kirkeritualet fra 1685 udtrykkelig slår fast, at det „sker ikke for den skyld, at man skulle agte dem mere syndige og urene for Gud, end andre mennesker“, virker tolkningen uunderbygget.¹ Nu kan man jo som historiker lade mistankens hermeneutik råde og tænke, at „the lady doth protest too much“, altså at ritualets formulering faktisk afslører netop en sådan betydningstilskrivning af urenhed. Men så burde det være nævnt.

Tilsvarende får vi (s. 150) at vide, at „[h]istoriker Else-Marie Boyhus mener, at det først er langt ind i 1800-tallet, at alle huse på landet havde fået skorsten“. Og hvad så, fristes man til at spørge. For de fleste bygningshistoriske undersøgelser tyder vel på, at det helt overvejende flertal af stuehuse i 1700-tallet havde fået lyrehullet erstattet med en skorsten (og det er vel den generelle udvikling, der i denne forbindelse har interesse).²

¹ Danmarks og Norges Kirkeritual, København 1685, s. 118 (<https://www.nb.no/items/10c7c6876947c34a8d146646205a1a25?page=149>).

² F.eks. Bjarne Stoklund: *Bondegård og byggeskik før 1850*, Dansk Historisk Fæl-

I visse af bogens passager kunne man som læser ligeledes have ønsket sig en tættere dækning af referencer. Det gælder eksempelvis afsnittet om arv og medgift på side 134f., som slet ingen henvisninger har. Kun et mindretal af bogens illustrationer er af let forståelige grunde fra 1700-tallet, men det følgende århundredes romantiserede forestillinger om bondestanden får derved frit spil, uden at det rigtig problematiseres i de ledsagende billedtekster. Forfatteren funderer selv over (s. 106), om de egentlig skal opfattes som ideal- og genrebilleder eller som „den skinbarlige virkelighed“, men noget svar får vi ikke. Jens Juels stærkt idealiserede billede fra Aggershvide på den sjællandske Øresundskyst (s. 13) synes således ikke at være et oplagt valg til illustration af avlingshoveriet på hovedgårdsmarken.

Endvidere er det ikke alle billedtekster, der er helt retvisende. Når det på side 44 nævnes om Emilie Mundts maleri fra 1880 af landbokvinder på Vardeegnen, der vasker tøj, at „det skete ude ved bækken“, er dette således ubestrideligt (selv om der vist snarere er tale om en å), men vandet har de nu nok fået fra den brønd, som de står omkring. Andre billedtekster rummer ejendommeligt anakronistiske træk, således f.eks. på side 107 oplysningen om, at „[l]andbopigerne var meget ude i naturen“. Og ja, det var de netop på Jørgen Sonnes gengivne maleri fra 1848, men var de det også i 1700-tallet? Var „naturen“ da en relevant kategori for landbrugssamfundets tyende? Af andre forundringsvækkende anakronismer kan nævnes udsagnet: „Med rengøring stod det ikke så godt til, så det var et krav fra den nye tid“ (s. 352).

Bogtitlen „Bundet af kønnet“ spejler sig i Birgit Løgstrups bog fra 1987 om stavnsbåndets konsekvenser, „Bundet til jorden“, der ikke mindst handlede om forholdene for det mandlige tyende. Men spørgsmålet er, om det er en helt heldig titel. Forfatteren skelner analytisk mellem „de biologiske forhold“ og „kønnet“, som er en „social og kulturel konstruktion“ (s. 331); altså mellem det biologiske køn (det engelske sex) og kønsidentiteten (gender). Men desværre skelnes der ikke konsekvent mellem de bindinger, som skyldes førstnævnte (f.eks. den uafrystelige angst for uønsket graviditet og de evident farlige fødsler), og dem, der mest knytter sig til den sidste (påklædningen, kvinders halve løn og arvepart, hustavlens patriarkalske familieidealer osv.). Spørgsmålet er vel egentlig, om netop den brede synteses form er særlig egnet til at karakterisere kønsbindingens mange nuancer.

Hvis titlen skulle tages mere alvorligt, burde bogen nok snarere være en afdækning af, i *hvilke henseender* kvindekønnet bandt, hvor *stærk* bindingen var, og hvad det krævede at *bryde* båndet. Det er den

desværre for sjældent. Og selv om Løgstrup forsikrer, at hendes konstruktivistiske kønsidentitetsbegreb ikke skal forstås sådan, at „nogen sidder og træffer beslutninger om, [hvordan] kvindernes tilværelse skal leves i praksis“ (s. 331), så benyttede „samfundet“ i 1700-tallet bestemte vilkår „til at binde de danske landbopiger til kønnet“ (s. 351). Ikke fordi der er grund til at tvivle om resultatet, men man havde nu gerne hørt mere om denne agens.

I det omtalte afsnit om arv og medgift får man blandt andet at vide, at arveretten på Amager og Læsø gik gennem kvindelinjerne, hvilket uden andre overvejelser betegnes som „bemærkelsesværdigt“. Ja, det tør da siges! Hvorfor? Hvordan i praksis? Og hvad siger det om 1700-tallets kønsroller generelt? En tilsvarende indvending kunne rettes mod konstateringen (s. 154) af, at det „vides ikke“, hvorfor der var regionale forskelle på, om kvinderne stod op og spiste eller sad ved langbordet sammen med mændene. Ethvert forsøg på et svar fra den indsigtsfulde forfatter havde været kærkomment! Kønsperspektivet kunne med fordel have været tænkt ind i flere sammenhænge, end det er sket. Var der f.eks. (s. 73ff.) signifikante forskelle på dødeligheden for drenge- og pigebørn? Og hvordan skulle det i givet fald tolkes?

Forfatteren naturaliserer undertiden de egenskaber, der i datiden blev anset for særligt knyttede til kvindekønnen, ved at der slet ikke sættes ord på værditilskrivningen. Det gælder eksempelvis, når det på side 182 uden yderligere refleksion konstateres, at når landinspektører foreskrev, at tjenestepiger skulle forestå kornrensningen efter tærskning, „har det ganske givet været for at fremme kvalitetssikringen“. Kvinder er jo nu engang mere grundige end mænd.

I det hele taget kunne et større fokus på bindingens *grænser* nok have været analytisk produktiv med henblik på at tilvejebringe en forståelse for dens generelle samfundsmæssige betydning. Eksempelvis kaster undersøgelser af 1600-1700-tallets ret omfattende sydvestjyske udvandring til Holland et spændende lys over de mulige alternativer til livet som tjenestepige på landet.¹ Et andet oplagt eksempel på afsøgning af kvindekønsidentitetens grænser kunne være forekomsten af kvinder, der klædte sig i mandetøj;² en del med det klare formål at påmønstre et af handelsflådens skibe.³

1 Mette Guldborg m.fl.: „Handel og vandel. Dansk-hollandske kontakter i 16-1700-tallet“, *temp. Tidsskrift for historie* 20 (2020), s. 36-60.

2 Tyge Krogh: „Kvinder i mandsklæder“, *Historisk Tidsskrift* 113:1 (2013), s. 39-79.

3 <https://www.maritimecareers.eu/2019/08/26/gender-issues-in-the-ranks-of-the-dutch-east-india-company/>.

Trods de ovenstående kritiske bemærkninger giver *Bundet af kønnet* et solidt fundament for de kulturhistorisk interesserede læsere, der ønsker indblik i, hvad vi for tiden mener at vide om tjenestepigers forhold i 1700-tallet. Og for de yngre historikere, som ønsker at fortsætte den fortjenstfulde indsats for udforskning af tjenestepigernes historie, som Birgit Løgstrup her har påbegyndt.

Bo Fritzbøger

| JOACHIM KRÜGER: *Der letzte Versuch einer Hegemonialpolitik am Öresund. Dänemark-Norwegen und der Große Nordische Krieg (1700-1721)* (Nordische Geschichte Band 13), Lit-Verlag, Berlin 2019, 537 s., 74,90 euro.

Sammenlignet med Den Spanske Arvefølgekrig 1701-1714 er Store Nordiske Krig 1700-1721 blevet behandlet stedmoderligt af den historiske forskning på internationalt plan. Der har ikke hidtil eksisteret en samlet fremstilling på et europæisk hovedsprog, og på grund af sprogbarrieren og koncentration om Sveriges krig med Rusland er Danmarks rolle og politik blevet relegeret til anden række. Derfor må Joachim Krügers værk om dansk udenrigs- og militærpolitik under Store Nordiske Krig hilses meget velkommen. Krüger er ansat på universitetet i Greifswald og har forsket i Store Nordiske Krig gennem mange år, bl.a. i form af vigtige undervandsarkæologiske udgravninger på havbunden ud for Rügen.

Værket bygger på omfattende sekundærlitteratur på flere sprog og undersøgelser i danske, tyske, svenske og polske arkiver. Fremgangsmåden er kronologisk, fra krigens begyndelse til dens afslutning, hvor diplomati og militærstrategi følges i den sammenhæng, de blev udformet i. Man kan ikke sige, at der er en stor eller sensationel tese i bogen. I den tyske sammenfatning kaldes krigen det sidste danske forsøg på at tage revanche over for Sverige, på igen at få kontrol over Øresund, samtidig med at Danmark ønskede at opnå herredømme (*hegemoniale Stellung*) i det nordtyske rum i konflikt med Hamburg og de nordtyske fyrster, frem for alt Hannover. Ved læsningen af værket får man dog indtryk af, at Danmarks primære krigsmål var at neutralisere truslen fra det gottorpske fyrstehus, hvis tætte forbindelse med Sverige truede med at udsætte Danmark for en tofrontskrig. En anden måde at opdele den danske politik på er vel at kalde neutraliseringen af Gottorp og Sverige for de defensive, og etableringen af herredømme over Øresund og i Nordtyskland for de offensive krigsmål. Krügers konklusion om krigen er, at den medførte en radikal ændring i dansk udenrigspolitik, som tabte sin hidtidige dynamik og aggressivitet. Kri-